

Den lukulliske Lucullus' passioner
- om villaträdgårdar, mat och ett romerskt original -

C-uppsats

Antikens kultur och samhällsliv, 61-90

Institutionen för arkeologi och antikens historia

Lunds universitet

Författare: Jerry Gustavsson

Handledare: Charlotte Wikander

VT 2008

Abstract

For this exam paper, I have chosen to delve into the life of Lucius Licinius Lucullus, the famous Roman general and statesman of the 1st century BC. Widely regarded as a glutton and degenerate, I will try to examine if these claims are true or completely exaggerated. My research will be based on the works of Plutarch, the great Greek scholar and biographer, who's our main source of knowledge regarding the life of Lucullus. Furthermore, I will examine two of Lucullus's main interests – his love for villa gardens and culinary delights – to see in what way they have contributed to the common picture of him as a sybarite. My findings and conclusions will be summed up at the end of the paper.

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
Problemformulering, avgränsning och syfte	4
Metod och material	4
Om Plutarchos	4-7
2. Analys	7
Om Lucullus	7
Allmän historisk bakgrund	7-8
Lucullus' liv i korthet	8-12
Den grönfingrade Lucullus	12
Lucullus' villaträdgårdar	12-13
Romerska villaträdgårdar - lite historik	13-16
<i>Horti</i> som uttryck för den aristokratiska livsstilen	16-19
Om körsbär och trädgårdsarkeologi	19-22
Två kuriositeter: <i>aviarier</i> och <i>piscinae</i>	22-26
Gourmeten Lucullus	26
Om anekdoterna kring Lucullus' matvanor	26-28
Mat och moral i antikens Rom - en översikt	28-32
3. Avslutande diskussion	33
Sammanfattning och slutsats	33-35
4. Litteratur- och källförteckning	36-38

1. Inledning

Problemformulering, avgränsning och syfte

Märkliga levnadsöden har fascinerat människor i alla tider – så även mig – varför jag valt att ägna detta uppsatsarbete åt Lucius Licinius Lucullus, den skicklige romerske fältherren och statsmannen, vars namn idag främst är synonymt med gourmetmat. Lucullus har av historien stämplat som en sybarit och frossare, eftersom hans framgångsrika militära och politiska karriär utmynnade i ett liv som tillbakadragen excentriker, enbart hängiven sina stora intressen – litteratur och konst, samt trädgårdar och god mat. Givet temaområdet för denna termins uppsatsskrivande, som är antikt jordbruk och antik mat, kommer jag att uppehålla mig vid de två sistnämnda intressena för att se i vilken mån de bidragit till att färga hans historiska eftermäle. Detta tarvar övergripande genomgångar av såväl romerska villaträdgårdar som den romerska synen på mat och moral. Likaså Plutarchos, den lärde greken från Chaeronea, vars Lucullus-biografi är vår huvudsakliga källa till hans liv och gärning, kommer att granskas närmare. I vilken mån har han bidragit till den gängse uppfattningen av Lucullus som en apart figur med böjelse för hedonistiskt leverne?

Jag när inga förhoppningar om att bryta ny mark inom antikvetenskapen med detta arbete – sådant överlämnar jag åt mera kapabla och ambitiösa studenter. Däremot hoppas jag med denna anspråkslösa uppsats kunna skänka läsaren en stunds underhållande läsning – utan att för den skull tumma alltför mycket på den vetenskapliga stringensen – och tjäna som en lättsam introduktion till Lucullus, denne romerske livsnjutare, som i mitt tycke förtjänar ett rykte vida bättre än det som tilldelats honom av historien.

Metod och material

Arbetet kommer uteslutande att bygga på närläsning av modern litteratur och ett antal antika källor. Dessa källor är Cicero (*Ad Atticus*), Plinius d y (*Epistulae*), Plinius d ä (*Naturalis Historia*), samt förut nämnde Plutarchos. Den senare och hans *Levnadsteckningar* (grek. *Bioi Paralleloji*) förtjänar en närmare presentation, eftersom det är via dem mycket av vår kunskap om ett flertal av antikens berömda greker och romare förmedlats – så även i fallet med Lucullus.

Om Plutarchos

Ett av Plutarchos' mest kända och uppskattade verk är de s. k. *Levnadsteckningarna*, som är en samling parallellbiografier, där redogörelser för berömda grekers liv bildar par med berömda romares. Exempelvis ställer Plutarchos föremålet för mitt

uppsatsarbete, romaren Lucullus, mot Kimon, den athenske fältherren som var en av nyckelpersonerna i kriget mot perserriket på 400-talet f. Kr.

Varför just Kimon, vars liv inte ens Plutarchos kan vetat mycket om? Detta märks ganska tydligt genom att Kimons biografi bara är bråkdelen så lång som Lucullus', och utspädd med fler anekdoter av övernaturligt slag, som t. ex. att Kimon hemförde kvarlevorna efter den mytiske hjälten Theseus till Athen från ön Skyros (Plut. *Cim.* VIII. 6), spökerier, profetiska visioner, osv. Att Plutarchos anknyter Kimon till Lucullus beror på att de rönte snarlika öden och påminde om varandra karaktärsmässigt: För det första verkar de båda varit goda, rättvisa statsmän som uppvisade stor tolerans gentemot sina meningsmotståndare; Kimon mot Athens stora rival, Sparta, och Lucullus mot grekerna och den hellenistiska världen. För det andra vann de lysande, men ofullbordade segrar mot sina fiender; Kimon mot perserna, Lucullus mot Mithridates och Tigranes. För det tredje, slutligen, var de båda svaga för slöseri och excesser. Fast på denna punkt ska erkännas att Kimon framstår som något av en amatör i jämförelse med sin romerska motpart; hans excesser bestod mest i filantropisk verksamhet som t. ex. att ta bort staketet runt sina ägor så att folk fritt kunde gå och plocka frukt från träden som växte där, och servera dagliga, gratis måltider till de fattiga i hans hemkommun, Laciadae (Plut. *Cim.* X. 1-2). Denna omtanke gentemot de mindre bemedlade i samhället ledde till att han ofta anklagades för att vara en politisk populist av sina belackare (Plut. *Cim.* X. 7-8). Noteras kan även att Kimon, i likhet med Lucullus, verkar hyst en förkärlek till sköna ting och växter; Plutarchos (*Cim.* XIII. 7-8) berättar att Kimon finansierade byggandet Akropolis' södra mur ur egen ficka, och var den förste som förskönade Athen genom att bl. a. förse stadens agora med plataner, stora lummiga träd vars täta grenverk skänkte välkommen skugga åt folket som spatserade omkring där. Dessutom förvandlade han Platons Akademi från en torr, livlös plats till en välbevattnad, grönskande skogslund.

Parallellbiografierna brukar utgöras av tre delar: en inledning, en redogörelse för personernas liv, samt en avslutande analys, där Plutarchos gör en jämförelse av dem båda. Han följer dock inte denna mall konsekvent, eftersom inledningen såväl som den avslutande analysen emellanåt utelämnas. Måhända har dessa delar gått förlorade, eller också manar han läsaren att dra egna slutsatser.

Den historiska korrektheten i *Levnadsteckningarna* får väl betecknas som en smula tvivelaktig emellanåt, men det var å andra sidan inte Plutarchos' intention att skriva ett historiskt verk. I inledningen till den svenska utgåvan av Plutarchos' *Levnadsteckningar*, kallad *Levnadsteckningar över berömda greker och romare* (1947), där enbart ett fåtal biografier i urval presenteras, redogör översättarna Harrie, Theander och Bergstedt (1947, s. 13-14) för verkets två huvudsyften. För det första hade

det ett romantiskt-patriotiskt syfte: vid tidpunkten då Plutarchos var verksam, omkring 41-120 e. Kr., var Greklands storhetstid blott ett avlägset minne. Medelhavets obestridde härskare var nu Rom, men ändå fortsatte grekerna att envist hävda sin kulturella överlägsenhet gentemot romarna. Dessas svar på denna kultursnobbism blev då att betrakta grekerna med förakt; de var ju ingenting annat än bleka kopior av människorna som levde under Greklands guldålder på 400-talet f. Kr. En djup klyfta hade uppstått mellan de båda folken, och Plutarchos ville med sitt verk överbrygga denna genom att visa att greker och romare i själva verket hade mycket gemensamt med varandra.

För det andra hade *Levnadsteckningarna* ett didaktiskt syfte, d. v. s. att tjäna som exempelsamling till ett system av moraliska principer, som av de stora filosofiska skolorna sammanfattats till ett fåtal, lätthanterliga schemata, vanligtvis det stoiska eller platonska. Plutarchos benyttjar sig av det platonska schemat när han gör upp sina hjältars moraliska balanskonton. Hans bedömningar bygger till stor del på hur personerna i fråga motstår livets tre gyckelbilder: rikedom, vällust och ära (Harrie, Theander och Bergstedt i inledningen till *Levnadsteckningar över berömda greker och romare* 1947, s. 13-14). Utifrån detta schema skulle i så fall Lucullus kunna beskrivas som en man som hela tiden eftersträvar äran, men som – när denna glider honom ur händerna – istället låter sig korrumpas av rikedom och vällusten.

Värt att poängtera är att Plutarchos inte målar upp en fördömande bild av Lucullus – tvärtom är den överlag mycket positiv. Anledningen till detta är säkerligen att Lucullus var en omvittnat stor filhellen och välgörare i den grekiska världen. Särskilt mycket beröm får Lucullus för sina boksamlingar och bibliotek, som var tillgängliga för både greker och romare (Plut. *Luc.* XLII. 1). Därutöver räddade han Plutarchos' hemstad, Chaeronea, undan säker ödeläggelse.

I inledningen till Kimons biografi berättar Plutarchos (*Cim.* I. 1-7; II. 1) om en viss Damon, en skön yngling från Chaeronea, och en romersk kohort som gått i vinterkvarter i staden. Befälet över kohorten förälskade sig i Damon, men hans heta känslor förblev obesvarade, trots ständiga böner och uppvaktning med fina presenter. I frustration över sitt misslyckade kurtiserande började således kohortsbefälet tillgripa våldsamheter som gick ut över invånarna, vilket tvingade Damon att vidta drastiska åtgärder; han och några sammansvurna dräpte helt enkelt romaren och flera av hans soldater, och flydde staden. Stadens existens var nu äventyrad, varpå stadsfullmäktige dömde Damon i sin frånvaro till döden, men innan de hann framföra sitt beslut till de romerska myndigheterna återvände Damon med följe och dräpte även dem. I detta prekära läge råkade Lucullus passera Chaeronea med en armé, varpå de vädjade till honom om hjälp. Han insåg snabbt att enbart en person var att klandra för brottet, inte hela stadens befolkning. Damon, som härjade den omkringliggande landsbygden likt

en grekisk Lasse-Maja, lockades nu tillbaka till staden med löfte om att utnämnas till gymnasiark, varefter han dödades i stadens ångbadhus. Lucullus lämnade sedan Chaeronea, men invånarna i Orchomenos, den rivaliserande grannstaden, fick nys om historien och med hjälp av en romersk angivare åtalade de Chaeronea-borna för mordet på de romerska soldaterna. I den påföljande rättegången bidrog dock Lucullus med sitt vittnesmål, och staden undslapp därmed kollektiv bestraffning. För detta kloka handlande uttrycker Plutarchos (*Cim.* II. 2-3) rörande tacksamhet gentemot Lucullus, och det verkar även vara den främsta orsaken till att hans liv fogats till *Levnadsteckningarna*.

Däremot tror jag att Plutarchos indirekt bidragit till Lucullus' lätt skamfilade rykte genom sättet parallellbiografierna är skrivna på: han fäster nämligen stor vikt vid måleriska anekdoter, som i mina ögon påminner lite grann om sensationsmakerierna man återfinner i svensk kvällspress. Särskilt mycket utrymme får dessa när Lucullus' liv övergår i den sybaritiska fasen. Syftet med dessa är då att få vissa karakteristika hos personen i fråga att framträda i relief.

Avslutningsvis kan tilläggas att Plutarchos' *Levnadsteckningar* länge haft en framskjuten roll inom västerlandets litteratur och tankeliv, i synnerhet under 1500-, 1600- och 1700-talen. Hans verk har bl. a. inspirerat kulturpersonligheter som t. ex. Rousseau, Voltaire och Goethe. Den franske fältherren Napoleon ska även han ha tagit intryck av dem, särskilt då Alexander-biografin, liksom mästerkompositören Beethoven. Den sistnämnde lär i det närmaste ha betraktat Plutarchos' verk som sin bibel, eftersom han tilltalades väldeliga av de kärva hjälteideal som målas upp däri (Harrie, Theander och Bergstedt i inledningen till *Levnadsteckningar över berömda greker och romare* 1947, s. 27-33). Att Plutarchos haft ett sådant inflytande är föga förvånande, eftersom hans berättarkonst är ypperlig. I ljuset av denna är det lätt att förlåta *Levnadsteckningarnas* möjliga historiska broderier, samt bortse från det faktum att det skiljde århundraden mellan honom och de personer vars liv han skildrar.

2. Analys

Om Lucullus

Allmän historisk bakgrund

Denna uppsats bör läsas mot bakgrund av den rådande tidsandan i Rom under det sista århundradet f. Kr., då Lucullus var verksam. Vid denna tid höll det sedan 400 år tillbaka etablerade oligarkiska styrelseskicket, den romerska republiken, på att lösas upp. Senaten, republikens högsta politiska organ, fick allt oftare se sig åsidosatt av

potentater med sin maktbas i de romerska legionerna. Dessa bekämpade sedan varandra inbördes. Man kan alltså med rätta påstå att det sista århundradet f. Kr. var de intensiva rivaliteternas tidevarv, och en kuslig försmak av vad som komma skulle under soldatkejsartiden på 200-talet e. Kr.; ständiga, sönderslitande inbördeskrig orsakade av att legionerna utsåg sina egna fältherrar varje gång den kejsarliga successionsordningen ogillades eller var oklar.

Vidare bör man också komma ihåg att Rom vid denna tid var under stark kulturell påverkan från Grekland och de hellenistiska områdena i öst: gamla värderingar och synsätt ställdes mot nya, främmande diton – onekligen en omtumlande period för det romerska samhället. Som vi ska se var Lucullus' stora passioner, villaträdgårdarna och maten, i mycket produkter av denna påverkan utifrån.

Lucullus liv i korthet

Lucullus' namn må vara bekant för många av oss, men få känner till vem han var, tror jag. En inledande, översiktlig presentation av hans liv och gärning är därför en lämplig utgångspunkt för denna uppsats.

Lucius Licinius Lucullus tillhörde *gens Licinia*, en talrik och mycket inflytelserik släkt av plebejisk börd, som omfattade många undergrenar, t. ex. Calvi, Nervae, Murenæ och Crassi. Vad undergrenen Luculli beträffar, verkar de inte ha gjort något större väsen av sig fram tills dess att uppsatsens Lucullus äntrar den politiska arenan i Rom; tämligen framgångsrika, men inga exempel på politiska vildar och lysande fältherrar återfanns ännu så länge bland dessa herrar. Vi vet med säkerhet att två män ur Luculli släktled var folktribuner, och att Lucullus' farfar nådde posten som konsul, det högsta politiska ämbetet i den romerska republiken. Med farfaderns konsulsämbete tog släkten således också steget in i den romerska aristokratin. Sonen, d. v. s. Lucullus' far, nådde i sin tur praetorsämbetet och gifte sig med Caecilia, en enligt uppgift föga ärbar kvinna ur den mäktiga *gens Metellii*. Resultatet av detta knackiga äktenskap blev två söner, Lucius, som är föremålet för denna uppsats, och hans yngre broder, Marcus, födda omkring 118-116 f. Kr. (Keaveney 1992, s. 1-3). Faderns förmåga att hamna i olyckliga äktenskap verkar ha gått i arv till Lucullus, eftersom han själv fick genomlida inte bara ett, utan två sådana: Lucullus' första fru var en viss Clodia ur patriciersläkten Claudii Pulchri – en vacker, men mycket labil kvinna, med vilken han fick en dotter, Licinia. Clodia visade sig emellertid ha ett incestuöst förhållande med sin egen bror, och när denna affär uppdagades var skilsmässan ett faktum. Lucullus äktade därefter Servilia, en halvsyster till den stockkonservative Cato d y, men även hon visade sig vara en kvinna som hängav sig åt vidlyftiga, utomäktenskapliga kärleksaffärer. Vanäran som buksvågeryskhet med rader av andra män medförde blev för mycket för Lucullus, och

även detta giftermål utmynnade i en skilsmässa. Detta till trots skänkte Servilia honom en son, Marcus (Keaveney 1992, s. 48-50, 133-134).

Om barnen vet vi praktiskt taget ingenting; de verkar ha varit lågmälda, anspråkslösa figurer och omnämnes knappt i de antika källorna. Licinia känner vi bara till från inskriptionen på basen till en staty från Athens agora, rest till hennes ära år 49 f. Kr. – rörande vittnesbörd om att grekerna inte glömde bort sin store välgörare, Lucullus, i första taget (Keaveney 1992, s. 133-134; han anger följande inskriptionsnummer: IG III³ nr. 4233 i Wiseman (1974) s. 113-114, 180 och Hallett (1984) s. 100, nr. 43).

Mycket av det politiska manövrerande som åtföljde en aristokratisk karriär av Lucullus' kaliber ska vi inte ägna någon större uppmärksamhet framledes, eftersom det ligger utanför ramen för detta uppsatsämne. Låt oss istället fortsätta redogörelsen med att konstatera att vi redan i Lucullus' ungdom kan skönja en man med ansenlig begåvning. Plutarchos (*Luc.* I. 3) berättar att Lucullus behärskade det grekiska språket lika väl som han behärskade latin, och att den mäktige krigsherren Sulla, som han var nära vän och förbunden med, anförtrodde färdigställandet av sina memoarer åt honom. Uppenbarligen hade Sulla stort förtroende för sin gunstlings språkliga och litterära förmåga.

Inte bara grekernas tungomål anammades av Lucullus; han var, som förut antytts i uppsatsen, en riktig filhellen och hyste en orubblig kärlek till all grekisk kultur. Sålunda måste han även bekänt sig till någon filosofisk strömning, men exakt vilken har jag inte lyckats utröna. Själv skulle jag gissa på att Lucullus var epikuré; mera precist den senare, hedonistiska varianten som skiljde sig markant från den store Epikuros' ursprungliga läror om att ett enkla njutningar var ett sätt att undvika onödigt smärta. I sådana fall skulle detta delvis kunna förklara de excesser som han hänger sig åt senare i livet. Fullt så enkelt verkar det emellertid inte vara. Både Plutarchos (*Luc.* XLII. 3) och Keaveney (1992, s. 10-11) komplicerar saken en smula genom att nämna en viss filosof kallad Antiochos från Aschalon, som Lucullus var en uttalad beundrare av, och som gjorde honom sällskap under både det första (88-84 f. Kr.) och det tredje kriget (75-63 f. Kr.) mot Roms ärkefiende i öst, Mithridates VI av Pontos. Antiochos var ingen epikuré över huvud taget, utan bekände sig istället till skepticismen. Enligt Keaveney (1992, s. 11) ska han ha tjänat som en slags andlig guide åt Lucullus, en husfilosof inte helt olik de indiska gurus som åtföljde varje rockband med självaktning under haschdimmornas 1960-tal. Kanske var det så att Lucullus inte bekände sig åt en särskild filosofisk riktning, utan var en slags eklektiker – d. v. s. en person som tog till sig det som tilltalade honom från ett flertal filosofiska skolor? Plutarchos antyder detta i följande citat: *"He was fond of all philosophy, and well-disposed and friendly towards every school..."* (cit. Plut. *Luc.* XLII. 2, övers. Bernadotte Perrin 1914). För övrigt var

Antiochos inte den ende intellektuelle som slog följe med Lucullus på hans resor; i hans sällskap återfinns vi även Archias, en enligt uppgift synnerligen begåvad grek, boren från Antiochia i Syrien, vars främsta specialitet var att skriva dikter i vilka han prisar sina välgörare och deras gärningar (Keaveney 1992, s. 10). Uppenbarligen tyckte Lucullus om att omge sig med människor vars intellektuella kapacitet var i paritet med hans egen.

Som förut nämnts tillhörde Lucullus krigsherren Sullas allra närmaste vänner, och han förblev honom och hans politiska ideal trogna så länge han levde. Plutarchos (*Luc.* I. 6) berättar att Sulla knöt honom till sig under Bundsförvantskriget (91-88 f. Kr.), där han som blott ung man uppvisade stort mod och stor tapperhet. Fast det var inte dessa kvaliteter allena som Sulla skattade högt; Lucullus gav även prov på trofasthet och mildhet – egenskaper som den machiavelliske Sulla själv inte kunde beskyllas för att ha. Keaveney (1992, s. 15-31) beskriver relationen mellan Sulla och Lucullus som ett mästare - lärjunge-förhållande, något som alls icke var unikt under den romerska republiken. En fältherre som gjorde sina första militära lärospår under en annan i ungdomen, fortsatte i regel att vara bunden till denne genom *fides*, trohet. Här bör också påpekas att Lucullus inte ensam var den mäktige krigsherrens gunstling; även den unge, duglige Gnaeus Pompeius (triumviren, senare förärad tillnamnet *Magnus*, "den Store") tillhörde den närmaste kretsen kring Sulla. Således uppstod en intensiv rivalitet mellan Pompeius och Lucullus, som grundade sig på vem av dem som stod högst i gunst hos Sulla. Det synes mig ganska uppenbart att Sulla skickligt spelade på denna rivalitet, vilket understryks av Warrys (1995, s. 152) iakttagelse; Sulla hade större förtroende för Lucullus, men gynnade alltid Pompeius mer.

Klart är att Sulla och Lucullus verkar ha kompletterat varandra på ett föredömligt sätt, något som framgår med önskvärd tydlighet under det första kriget mot Mithridates. Detta krig bottnade i romarnas hårdhänta skattepolitik i Grekland och Mindre Asien, och under rådande turbulens i Rom passade den pontiske monarken på att ställa sig i spetsen för ett massivt uppror som kostade tusentals romerska provinsbor livet. Det föll således på Sulla att avvärja hotet från Mithridates, och Lucullus var hans handgångne man under hela denna konflikt (88-84 f. Kr.). Framför allt utmärkte Lucullus sig som amiral, och mycket tack vare hans snille kunde Mithridates' sjöstridskrafter sättas ur spel (Warry 1995, s. 142). Situationen kan inte varit alltigenom angenäm för Lucullus, eftersom han nu tvingades våldföra sig på den grekiska kultur han älskade så högt. Detta till trots lyckades han med konststycket att visa grekerna stor skonsamhet och välvilja utan att stöta sig alltför mycket med sin läromästare, Sulla. Som en följd härav blev Lucullus mycket omtyckt i den grekiska världen (Keaveney 1992, s. 29).

Hans landsmän var emellertid inte odelat positiva till Lucullus: som

provinguvernör i Africa (ca 77-74 f. Kr.) såg han till att stävja de giriga publikanbolagens verksamhet, som ombesörjde indrivningen av skatterna och tjänade multum på att låna ut pengar till provinborna till ockerräntor. Samma sak gjorde han även i provinsen Asia 75 f. Kr. innan han påbörjade sitt fälttåg mot Mithridates. Lucullus var alltså väl medveten om orsakerna till den massiva resningen i de östliga provinserna 88 f. Kr., och ville inte riskera få en likadan på halsen medan han bekrigade den pontiske kungen. Genom detta förfarande kom han emellertid på kant med inflytelserika personer i den romerska senaten, som storligen profiterade på publikanbolagens utsugarverksamhet (Keaveney 1992, s. 41-42, 96-98).

Hur som helst, som en Sullas gunstling låg inga hinder i vägen för Lucullus' politiska karriär, och år 74 f. Kr. beklädde han, som farfadern före honom, konsulsämbetet. I samband härmed såg han till att säkra sig guvernörskapet över provinserna Cilicien och Asia. Det var emellertid inte provinserna i sig som Lucullus ville åt; med dem följde nämligen ett militärt överkommando, som tillät honom att agera mot Mithridates. Den halvt helleniserade, pontiske monarken var ännu på fri fot, och utgjorde ett allvarligt hot mot det romerska rikets gränser i öst. Ett andra krig under åren 83-80 f. Kr., framprovocerat av romarna själva, utmynnade i en spänt vapenstillestånd mellan de båda makterna (Keaveney 1992, s. 47-74). Nu var stunden kommen att göra upp räkningen med Mithridates gång för alla, och Lucullus, som hoppades kröna sin dittills mycket framgångsrika politiska och militära bana med kungens skalp, verkade vara rätt man för uppgiften.

Vi som är bekanta med Lucullus' historia vet emellertid att ödet ville annorlunda. Trots att Lucullus gång på gång besegrade Mithridates och hans allierade, den armeniske kungen Tigranes, i en rad spektakulära fältslag, lyckades det honom inte att få till ett definitivt avgörande på kriget. En förutsättning för detta var att de båda antagonisterna tillfångatogs eller dödades, men de lyckades alltid undkomma i sista stund, mobilisera nya arméer och anfälla romarna på nytt. Ovanpå alltihop alienerade Lucullus sina soldater, eftersom han inte tillät dem att plundra intagna städer, som praxis var i den romerska armén vid denna tid – i synnerhet inte de städer som hade en övervägande grekisk befolkning. Detta ledde till sist till regelrätt vapenvägran bland hans mannar (Keaveney 1992, s. 75-128; Warry 1995, s. 151-152). Plutarchos (*Luc.* XXXV. 3-4) skildrar en scen mot krigsslutet, där en tårögd Lucullus går runt bland sina soldater, trycker deras händer och bönar och ber om att de ska följa honom en liten bit till. Lucullus må ha varit en briljant fältherre, men han verkar ha haft en alltför aristokratisk framtoning och saknat förmågan att fraternisera med sina vapenbröder – något som gjorde t. ex. Sulla och Caesar så populära bland sina underlydande (Keaveney 1992, s. 126).

Under sin bortavaro i öst förlorade Lucullus kontakten med den politiska arenan i Rom, vilket hans belackare passade på att utnyttja. Dessa underblåste otåligheten och det växande missnöjet med att han inte lyckades tvinga fram ett avgörande på kriget, och till sist röstades igenom att överbefälet i Mindre Asien skulle lämnas över till en annan, mera kapabel fältherre. Uppgiften tillföll nu rivalen, Pompeius, vilket måste grämt Lucullus något alldeles förskräckligt. Vid det här laget var Mithridates och Tigranes så pass försvagade att Pompeius i princip bara behövde defilera över mållinjen och ta åt sig hela äran (Keaveney 1992, s. 99-128). Mithridates begick självmord hellre än att låta sig infångas av romarna, och fred slöts med Tigranes, då Pompeius istället tvingades bekriega de hårdhudade bergsfolken i Kaukasus (Keaveney 1992, s. 140; Warry 1995, s. 153).

Väl tillbaka i Rom tilläts Lucullus fira en försenad triumf för sina segrar år 63 f. Kr. (Keaveney 1992, s. 135-136), men tillställningen måste känts rätt avslagen för honom, tror jag. Han var ju bara en hårsman från att uppnå sitt livs stora mål. Keaveney (1992, s. 157-168) påvisar att Lucullus var – i motsats till vad många tror – aktiv i romersk politik en bit in i ålderdomen. Han drog sig således inte tvärt undan offentlighetens ljus för att ägna återstoden av sina dagar åt ett liv i raffinerad lyx, som är ens omedelbara intryck när man läser Plutarchos' Lucullus-biografi. Fast klart är att hans stora passioner kom att uppta mer och mer av hans tid, och till sist drog han sig tillbaka tillsammans med dem för gott. Detta slutgiltiga farväl till den romerska politiken sammanfaller med det första triumviratets bildande. Kanske såg han det som så många andra av hans politiska allierade blundade inför – att den romerska republiken var dödsdömd? Plutarchos beskriver övergången till denna nya fas i hans liv i följande berömda passus:

”And it is true that in the life of Lucullus, as in an ancient comedy, one reads in the first part of political measures and military commands, and in the latter part of drinking bouts, and banquets, and what pass for revel-routs, and torch races, and all manner of frivolity.”

(Plut. *Luc.* XXXIX. 2, övers. Bernadotte Perrin 1914)

Den grönfingrade Lucullus

Lucullus' villaträdgårdar

Med denna korta, tillyxade introduktion till Lucullus' liv och person, ska vi nu ta och ägna oss åt hans omhuldade villaträdgårdar. För den trädgårdshistoriskt intresserade har

Lucullus' trädgårdar, i synnerhet de som låg i anslutning till den vräkiga villan i Rom, haft en sägenomspunnen status som jordiska paradiser av grönskande växtlighet och polerad marmor. Plutarchos skriver följande apropå dessa:

"Even now, when luxury has increased so much, the gardens of Lucullus are counted among the most costly of the imperial gardens."

(Plut. Luc. XXXIX. 2, övers. Bernadotte Perrin 1914)

Tre villor omnämns i Plutarchos' Lucullus-biografi: villan i Rom, villan vid Neapelbukten, samt lantvillan i Tusculum i Albaner-bergen (Plut. *Luc.* XXXIX. 2-3). Fast gissningsvis hade Lucullus, som efter sina fälttåg i öst var en av Roms absolut rikaste män, fler villor än de omnämnda; exempelvis lär den store oratorn Cicero, som var samtida och god vän med Lucullus, ha haft hela åtta villor i sin ägo utanför Rom (Littlewood 1987, s.11). Mig veterligen har inga av Lucullus' villor undersökts av arkeologer, eller ens med säkerhet kunnat lokaliseras. I en artikel i nätupplagan av anrika *Times* från maj 2007 (<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article1800843.ece>), berättas det att arkeologer i Rom ska ha grävt fram mosaiker och andra konstföremål som man tror härrör från Lucullus' berömda trädgårdar. Om dessa fynd utmynnar i en större arkeologisk utgrävning är osäkert – all senare bebyggelse i den eviga staden brukar ju komplicera sådana projekt rejält. Någon arkeologisk information om villan vid Neapelbukten har jag heller inte lyckats hitta, varför jag utgår från att den inte lyckats lokaliseras, är täckt med modern bebyggelse eller utplånats helt. Däremot har försök gjorts av bl. a. McCracken (1942) att lokalisera resterna efter lantvillan i Tusculum – dock ej utan att ge entydiga svar. Således har vi egentligen bara den spridda informationen i de antika källorna att gå på när det gäller Lucullus' villor med tillhörande trädgårdar. Fast vad romerska villaträdgårdar i allmänhet beträffar, är det lite bättre bevänt med källmaterialet. Därutöver har arkeologin, främst då tack vare de omfattande utgrävningarna i Pompeii och Herculaneum, bidragit till att kasta nytt ljus över de romerska villaträdgårdarna. Namnet framför andra att framhålla i dessa sammanhang är den snart 100-åriga Wilhelmina F. Jashemski, som i det närmaste kan kallas för trädgårdsarkeologins moder – detta genom att på ett fiffigt sätt kombinera traditionell arkeologi med naturvetenskapliga metoder. Lite mer om hennes arbete senare i uppsatsen.

Romerska villaträdgårdar – lite historik

Det är svårt att föreställa sig hur Lucullus' sägenomspunna trädgårdar i Rom såg ut,

eftersom informationen om dem i de antika källorna är knapphändig. Bowe (2004, s. 7; problemet med Bowe är att han inte använder sig av ett referenssystem, därför har jag inte lyckats ta reda på vilka antika källor han baserar sina uppgifter på) skriver att de var anlagda i terrasser på Pincio-kullen i Rom, från vilken man hade en förnämlig utsikt över Campus Martius, Mars-fältet. Uppenbarligen hade den estetiskt lagde Lucullus valt platsen med omsorg, så att inramningen skulle bli den allra bästa. Den översta terrassen utgjordes av en muromgärdad halvcirkel, besatt med statynischer, varifrån sedan en serie med spektakulära trappsteg löpte ned till en konstgjord sjö, på vilken Lucullus lär ha anordnat låtsas-sjöslag som underhållning för sina gäster.

Även ståndsbrodern, den berömde amiralen Sallustius, ägde en storslagen villaträdgård anlagd efter terrassmodellen på Pincio-kullen. Denna ska inte ha stått Lucullus' dito långt efter i prakt, och hade sin utgångspunkt i en magnifik, kupolförsedd paviljong, uppförd ovanpå en naturlig källa (Bowe 2004, s. 7).

Påpekas bör att Lucullus' och Sallustius' gigantiska konstruktioner inte var representativa för romerska villaträdgårdar i allmänhet. Sådana byggen var enbart förborgade en klick extremt förmögna aristokrater och senare tiders kejsare. Merparten var av det mindre, blygsammare slaget, men ändock mycket imponerande skapelser.

Låt oss börja med att söka ursprunget till villaträdgårdarna, eller *horti* som de heter på latin. I begynnelsen betecknade en *hortus* en liten jordlott som låg i anslutning till huset man bodde i, där man vanligtvis odlade örter och grönsaker för husbehov – en köksträdgård, helt enkelt (Jashemski 1981, s. 3). Bortsett från att *hortus* tjänade som beteckning för både en köksträdgård och en aristokrats villaträdgård, är de gemensamma nämnarna få, varför vi måste söka influenserna till den sistnämnda utanför den italiska halvöns gränser. Lite förenklat kan man säga att villaträdgårdarna var ett amalgam av trädgårdsarkitektoniska influenser från Persien, Egypten och framför allt Grekland (Bowe 2004, s. 3). Dessa högkulturers trädgårdstraditioner vilade emellertid på en ännu äldre grund: Bowe (2004, s. 3) berättar att arkeologer funnit bevis för att många av de element som vi återfinner i romerska trädgårdar – gårdsplaner planterade med träd, stenkantade bassänger och paviljonger omgärdade av blomsterrabatter – var i bruk i det gamla Mesopotamien redan 1600 år före Kristi födelse. Således sökte sig de mesopotamiska influenserna indirekt, i filtrerad form, via Persien, Egypten och Grekland till Rom.

En typiskt persisk influens som vi återfinner i många romerska villaträdgårdar är de s. k. *euripi*, smala vattenkanaler som dels hade en dekorativ funktion, dels en avgränsande funktion. Den grekisk klingande benämningen *euripus* stammar med stor sannolikhet från Euripos, namnet på det trånga sund som skiljer ön Euboia från det grekiska fastlandet (Bowe 2004, s. 3). Enligt Bowe (2004, s. 3) antyder detta

etymologiska samband att tekniköverföringen skett via grekerna, trots att spår efter liknande byggnationer ännu inte återfunnits bland resterna efter trädgårdarna från Greklands klassiska tid. Troligvis var det Alexander den Stores soldater som hemförde kunskaperna om *euripi* till den grekiska världen från Persien efter att ha låtit sig hänföras av storkonungens magnifika trädgårdar i Pasargadae och annorstädes i det väldiga riket.

Den egyptiska trädgårdstraditionen, som hade en lång historia, satte även den sina spår i utformningen av de romerska villaträdgårdarna. Romarna hyste nämligen en viss respekt för den egyptiska kulturen, eftersom den hade ett ärorikt förflutet och var vida äldre än deras egen. Följaktigen var det alls icke ovanligt att förmögna romare anlade sina trädgårdar med faraonernas Egypten som förebild; ofta handlade då om spektakulära vattenarrangemang föreställande floden Nilen och dess katarakter, och smakfullt uppställda egyptiska konstföremål. Kejsar Hadrianus' villa i Tivoli strax utanför Rom, var försedd med en vattenanläggning av detta slag, tänkt som en imitation av den konstgjorda biflod till Nilen som låg i anslutning till Canopus – ett mycket omtyckt semesterresmål under antiken (Bowe 2004, s. 4).

Absolut störst inflytande på de romerska villaträdgårdarna hade emellertid Grekland, då framför allt i form av arkitektoniska inslag som portiker, kolonnader och peristylar. Det sistnämnda, som princip är en öppen gårdsplan omgärdad med kolonner, blev vanligt förekommande i romerska stadshus fr. o. m. det andra århundradet f. Kr. Grekerna och romarna hade emellertid olika syn på peristylen; de förstnämnda lät den förbli en livlös plats, medan de senare odlade upp den och förvandlade den till en prunkande trädgård (Bowe 2004, s. 4; Carroll 2003, s. 31-32). Vidare märktes det grekiska inslaget i form av alla konstföremål, i synnerhet statyer, som stod uppställda i trädgårdarna. Dessa formligen översköljde Rom i samband med romarnas erövring av Grekland och konsuln Mummius brandskattning av den lysande handelsstaden Korinth 146 f. Kr. (Bowe 2004, s. 4). I samband härmed kan nämnas att uppsatsens Lucullus var en stor samlare och connoisseur av grekisk konst, vilket påpekas av Plutarchos i följande citat:

"For I must count as frivolity his costly edifices, his ambulatories and baths, and still more his paintings and statues (not to speak of his devotion to these arts), which he collected at enormous outlays, pouring out into such channels the vast and splendid wealth which accumulated from his campaigns"

(Plut. *Luc.* XXXIX. 2, övers. Bernadotte Perrin 1914)

Keaveney (1992, s. 146) antyder att också Lucullus' anseliga konstsamlingar var, liksom i fallet med biblioteken, tillgängliga för allmänheten. Sådant osjälviskt handlande väcker onekligen viss sympati för mannen, och får mig att undra om han inte var en slags proto-humanist – en befrämjare av vitterheten i det antika Rom? Hur som helst, så står Lucullus ut från mängden råa, maktgalna aristokrater som satte sin prägel på den romerska historien under århundradet före Kristi födelse.

***Horti* som uttryck för den aristokratiska livsstilen**

Lucullus' trädgårdar räknas till ett av de allra tidigaste exemplen på lustgårdar, d. v. s. trädgårdar utan någon egentlig nyttofunktion, enbart ämnade till att behaga ägarnas och besökarnas sinnen. Likaså räknas de till de praktfullaste och mest påkostade som någonsin gjorts. Det är därför rimligt att anta att Lucullus' verk blev något av stilbildare och statussymboler för romerska aristokrater – ett sätt för dem att skylta med sin rikedom och sociala ställning. Få kunde spendera lika mycket pengar på sina trädgårdar som den oförskämt rike Lucullus, men det är ändå uppenbart att välbemedlade romare gärna lättade på pengapungen för att få en iögonfallande trädgård att skryta med. Ett exempel från Pompeii bär tydlig vittnesbörd om detta: i huset som en gång tillhört Vettii-bröderna, två nyrika uppkomlingar, har arkeologiska undersökningar visat att mer än en tredjedel av boytan varit avsatt åt en magnifik peristylträdgård, full med dekorativa växter, fontäner och statyer. Som om denna inte var tillräcklig, lät Vettierna även dekorera alla husets rum med påkostade, men emellanåt lite kitschiga, väggmålningar (Carroll 2003, s. 33-34).

Att trädgården var en uppskattad plats att vistas i framgår tydligt i de litterära källorna, där den ofta indirekt beskrivs i samband med redogörelser av villan som den låg i anslutning till. Här finner vi viktig, om än något begränsad information, om den romerska villaträdgårdens utformning och funktion. Littlewood (1987, s. 11) påpekar dock att litteraturens roll för vår kunskap om romerska trädgårdar idag är marginell jämfört med informationen som förmedlas till oss via bildkonsten och moderna, arkeologiska utgrävningar. En litterär källa väl värd att uppehålla sig vid är dock Plinius den yngre, som i ett flertal av sin berömda brev ger oss mycket detaljrika beskrivningar av sina villor med tillhörande landamären. Breven håller ypperlig litterär kvalitet: Plinius d y håller verkligen inte igen på detaljbeskrivningarna, och det känns nästan som om han fattar läsarens hand och beledsagar honom/henne genom sina ägor. Slående är också hans beskrivningar av växtligheten, där han ger prov på stora kunskaper om de olika växternas fysiologi, vilken jordmån de trivs bäst i, hur mycket vatten och sol de kräver, osv. Säkerligen hade detta intresse för naturvetenskaperna väckts av hans berömda morbroder och namne, amiralen och allvetaren, Plinius den äldre, författaren

till det vittomspännade lexikala verket, *Naturalis Historia*, som vi bekantar oss lite grann med i nästa kapitel. Så här kan det t. ex. låta när Plinius d y beskriver ett stycke trädgård från hans kustbelägna villa strax söder om hamnstaden Ostia, kallad villa Laurentina, för vännen Gallus:

"Allén kantas av en häck med buxbom eller, där buxbomen inte trivs av rosmarin. Buxbomen kommer endast till sin rätt i skydd av byggnader. Under bar himmel utsatt för vind och stänk från havsvatten, även om det kommer långt ifrån, förtvinar den. Runt insidan av allén löper en gång med späda, lummiga vinrankor, mjuk och skön att gå på även för bara fötter. Trädgården är prydd med mullbärs- och fikonsträd i riklig mängd, trädslag som trivs alldeles särskilt bra i den jordmånen men som marken i övrigt är mindre gynnsam för."

(Plin. Ep. II. 7. 14-15, övers. Axel Mattson 1983)

I ett annat brev tillägnat vännen Apollinaris, ger oss Plinius en detaljerad beskrivning av sin villa i Sydetrurien. Liksom hans laurentinska villa framstår även denna som en smakfull symbios av marmor, vattenarrangemang och prunkande växtlighet.

Ögonbrynshöjare är häckarna av buxbom, som Plinius låtit sin trädgårdsmästare skulptera till *"parvis mot varandra uppställda djurgestalter"* (cit. Plin. Ep. V. 6. 16, övers. Axel Mattson 1983) och *"tusentals figurer, stundom i bokstäver som än bildar ägarens namn än trädgårdsmästarens namn"* (cit. Plin. Ep. V. 6. 35, övers. Axel Mattson 1983).

Detta finner jag intressant: att den välbeställda Plinius knappast besmutsade sina finlemmade ämbetsmannahänder med simpelt trädgårdsarbete står utom allt tvivel – till detta fanns det ju slavar, och uppenbarligen också utbildade yrkesmän i form av trädgårdsmästare.

Vet vi något om dessa trädgårdsmästare, som uppenbarligen hade så pass gott förtroende att de tilläts "signera" sina verk i ägarens dyrbara buxbom? I likhet med så mycket annat, kom trädgårdsmästaryrket till Rom från Grekland i kölvattnet av den romerska erövringen (Bowe 2004, s. 4). Carroll (2003, s. 85) skriver att yrket var förenat med rätt låg status i den grekiska världen, men i det trädgårdsälskande Rom fick det en renässans och vidareutvecklades i ett antal grenar med specialistfunktioner. Till en sådan gren hörde yrket som *topiarius*, eller trädgårdskonstnär, vars huvudsakliga uppgifter var att plantera träd och buskar i symmetriska mönster och cirklar, samt att med saxens hjälp skulptera dem till allsköns fantasifulla figurer.

Enligt Carroll (2003, s. 86) brukar en viss Caius Matius, som var verksam under kejsar Augustus' regeringstid, den romerska växtskulpteringskonsten. Hon (2003, s.

86) berättar också att ett flertal gravstenar med inskrifter återfunnits, på vilka det högtidligt proklameras att de avlidna var *topiarii* – bevis för att yrkesutövandet var förenat med en viss stolthet.

Det framgår mycket tydligt i Plinius' brev varför villaträdgårdarna var så uppskattade av den romerska eliten. De erbjöd nämligen möjlighet till en stunds avkoppling, lugn och kontemplation – ett skönt avbräck från oväsendet, ämbetsmannaaåtagandena och det ibland för livhanken ganska farliga politiska livet i storstaden Rom. Villaträdgården var en plats där man kunde umgås med nära vänner, studera och filosofera. Fast de inbjöd inte bara till stillasittande aktiviteter: Plinius' beskrivningar av sina trädgårdar vittnar om att de täckte stora ytor, och inrymde faciliteter som badhus och palaestror, där han kunde mjuka upp sina stelade ämbetsmannaleder med en stunds hälbrägdagörande fysisk träning. Tydligt ville Plinius efterleva den urgamla devisen "en sund själ i en sund kropp". Om detta synsätt var representativt för alla män ur den romerska eliten ska jag emellertid låta vara osagt; vår Lucullus ägnade nog inte det kroppsliga någon större uppmärksamhet sedan han låtit sig förföras av kökets fröjder.

I ett brev till vännen Fuscus (Plin. *Ep.* IX. 36) ger oss Plinius en inblick i hur hans sommarkvarter i Etrurien tedde sig; en i mina ögon behaglig tillvaro verkar det ha varit, där Plinius ömsom varvar talförfattande och talövningar med promenader, gymnastiska övningar, ridning och jakt. Kanske ville han efterlikna den grånade gentlemannen, Vestricius Spurinna, som beskrivs i ett annat brev tillägnat vännen Calvisius (Plin. *Ep.* III. 1). Ännu vid den aktningsvärda åldern av sjuttiosju år, höll denne charmante gamle gubbe ålderskrämporna stängna med hjälp av en daglig träningsrutin bestående av timslånga promenader, bakdelspinande åkturer i kärra och ansträngande bollekar. Sitt intellekt höll han i sin tur skärpt med lyrikförfattande. Det är tydligt att Plinius i honom hade en stor förebild, med tanke på allt beröm som överöses Spurinna från första till sista stavelse. Ovanpå alltihop var gubben heller inte främmande för att spatsera omkring på sina ägor naken när solen låg på (Plin. *Ep.* III. 1. 8) – ett lovvärt tilltag som skribenten själv tänker efterhärma i händelse av totalt ekonomiskt oberoende på ålderns höst!

Den romerska villan var alltså en plats för avkoppling och rekreation, och trädgården var tvivelsutan dess viktigaste komponent, eftersom ägaren gärna tillbringade mycket av sin lediga tid där. Tillåt mig därför citera en smutt lyckorusig Plinius, där han uttrycker sin innerliga glädje över sin tusciska villa och avkopplingen som den och dess omgivning erbjuder:

"Ty bortsett från allt som jag tidigare anfört har man där en djupare och mera solid ro och därför tryggare. Inget tvång att anlägga togan, ingen fridstörare i närheten. Allt är

still och lugnt, vilket i sig självt liksom den klarare himlen och den renare luften ytterligare ökar denna trakts läkande kraft. Där känner jag mig verkligen stark till både kropp och själ, ty själen tränar jag genom studier och kroppen genom jakt. Inte heller mina tjänare kan leva ett sundare liv någon annanstans. Och hitintills i varje fall har jag icke – med förlov sagt – mist någon av dem som jag fört med mig hit. Måtte blott gudarna låta mig få behålla denna glädje och platsen denna ära för all framtid!!”

(Plin. *Ep.* V. 6. 45-46, övers. Axel Mattson 1983)

Som motvikt till solstrålen Plinius, och som avrundning på detta kapitel, kan berättas en bloddrypande anekdot rörande Lucullus' trädgårdar, som illustrerar den tjuskraft och det begär *horti* utövade på romerska aristokrater. Efter Lucullus' död ska villaträdgårdarna i Rom ha köpts upp av den framgångsrike och mycket förmögne konsuln Valerius Asiaticus, som stod kejsar Claudius nära. Oturligt nog traktade kejsarens konspiratoriska och lättfotade hustru, Messalina, även hon efter Lucullus' skötebarn och övertygade sin make om att Asiaticus var ett hot mot kejsartronen. Denne beordrades då att begå självmord, vilket han med en stoikers lugn gjorde i den undersköna trädgård som Lucullus låtit plantera. Fast innan dess hade han beordrat sina tjänare att flytta likbålet till en annan plats, så att några högt älskade träd inte skulle skadas av lågorna. Därefter konfiskerades *horti Luculliani* av kejsarfamiljen. Ironiskt nog mötte även Messalina sin död i trädgårdarna – avrättad, själv misstänkt för att ha konspirerat mot Claudius (Littlewood 1987, s. 19). Det grymma öde som Asiaticus rönt var dock på intet sätt unikt för honom; många andra aristokrater, däribland berömdheter som Maecenas och Sallustius, fick sina *horti* beslagtagna av kejsarmakten, antingen genom testamentering eller kejsarlig beordran om att begå självmord (Carroll 2003, s. 58; Littlewood 1987, s. 19). Bevisligen var alltså trädgårdar guld värda i det romerska samhällets toppskikt.

Om körsbär och trädgårdsarkeologi

Vad vet vi egentligen om växtligheten i villaträdgårdarna? Som tidigare nämnts i föregående kapitel, återfinns vi en del information i den romerska litteraturen. Särskilt stor betydelse brukar tillmätas jordbrukshandböckerna av Cato d ä (234-149 f. Kr.), Varro (116-27 f. Kr.), Columella (mitten av det första århundradet e. Kr.) och Palladius (300-talet e. Kr.). Dessa verk fokuserar i huvudsak på hur man bedriver jordbruksverksamhet så att avkastningen ska bli så god som möjligt, men innehåller även spridd information om trädgårdar och skötseln av sådana. Jämte jordbrukshandböckerna har även *Naturalis Historia*, det massiva encyklopediska verk

som är produkten av Plinius den äldres vetgirighet, alltid varit en primär källa till vår kunskap om romerska trädgårdar (Bowe 2004, s. 8). Åtskilliga böcker i *Naturalis Historia* ägnas åt botanik och hortikultur, och häri avhandlas många av de växter som förekom i trädgårdarna mycket ingående. Att lista och analysera alla dessa växter kan inte låta sig göras på detta blygsamma antal sidor, men en växt måste vi uppmärksamma lite extra, på grund av dess anknytning till uppsatsens huvudperson, Lucullus. Vår allvetande vän, Plinius d ä, berättar följande:

"The cherry did not exist in Italy before the period of the victory gained over Mithridates by L. Lucullus, in the year of the City 680. He was the first to introduce this tree from Pontus, and now, in the course of one hundred and twenty years, it has travelled beyond the Ocean, and arrived in Britannia even."

(Plin. *HN*. XV. 30, övers. John Bostock och H. T. Riley)

Plinius tillskriver alltså Lucullus äran av att ha infört körsbärsträdet till Italien från Mindre Asien, och i förlängningen också till Europa. Att inga körsbärsträd över huvud taget existerade i Europa innan Lucullus' trädgårdshistoriska gärning, finner jag dock en smula tvivelaktigt. Vilda körsbärsträd måste vuxit lite varstans på kontinenten i årtusenden dessförinnan, misstänker jag. Det Lucullus medbragte från Mindre Asien var således en korsning av något slag, och populärt brukar alltid sötkörsbäret framhållas i dessa sammanhang.

Diverse hemsidor på Internet tillskriver även Lucullus införandet av aprikosen, men detta har jag inte lyckats verifiera, varför jag utgår från att påståendet är taget ur tomma luften. Att aprikosen sökt sig till den romerska världen på samma sätt som sötkörsbäret – via återvändande aristokratiska generaler – förefaller alls icke osannolikt. Enligt Plinius (*HN*. XV. 24) ska pistaschnöten ha införts till Italien av en Vitellius, medan konsuln Sextus Papinius i sin tur hemförde exotiskheterna jujubebär och de för mig fullkomligt främmande rotfrukterna (sötpotatis av något slag?) "*tuber apples*" (cit. Plin. *HN*. XV. 14, övers. John Bostock och H. T. Riley 1855) från Syrien respektive Afrika (Plin. *HN*. XV. 14). Dessa ska ha introducerats av Papinius under "*the latter years of the reign of Augustus, produced from slips which he had grown within the camp.*" (cit. Plin. *HN*. XV. 14, övers. John Bostock och H. T. Riley 1855). Även andra exotiska frukter med ursprung i det östra Medelhavsområdet/Främre Orienten, t. ex. persikor, plommon och granatäpplen, kan därför också antas ha sökt sig till Rom på samma sätt. Dock har jag ej lyckats koppla nämnda frukter till namnen på några romerska generaler.

Jordbrukshandböckerna och *Naturalis Historia* förtäljer alltså en hel del om

växternas ursprung och beskaffenhet, men inte särskilt mycket om trädgårdarnas utformning och utsmyckning. Sådan information är knapphändig, undantaget den som kan utläsas från Plinius den yngres brevkorrespondens (Bowe 2004, s. 8). I övrigt måste vi förlita oss på modern arkeologi för att få fram en rättvisande bild av utformningen och växtlivet i romerska *horti*.

Trädgårdsarkeologin är ett relativt ungt område inom arkeologin, som vuxit fram under 1900-talets andra hälft, mycket tack vare pionjärbetet i och omkring ruinerna av de antika städerna på vulkanen Vesuvius' sluttningar av den amerikanska historikern och arkeologen, Wilhelmina F. Jashemski. I sin forskningsrapport, *The Campanian peristyle garden*, redogör Jashemski (1981, s. 31-32) för arbetssättet med vilket hon och hennes medarbetare undersökt Pompeii. Som torde vara bekant för de flesta av oss, begravdes staden under ett flera meter tjockt asklager vid Vesuvius utbrott år 79 e. Kr. Asklagret täckte precis allt, även de träd och plantor som växte i Pompeii vid tidpunkten för utbrottet. Det som efter en utgrävning idag kan skönjas är konturerna i marken och mönstren i vilka växterna var planterade. När träden dog blev rötterna kvar, och när dessa i sin tur så sakteliga började ruttna bort, fylldes håligheterna med vulkanisk aska, s. k. *lapilli*. Det Jashemski och hennes arbetslag gjorde var att gräva sig ner till asklagret från år 79 e. Kr., så att konturerna, mönstren och de *lapilli*-fyllda håligheterna blottades. Vad de sistnämnda anbelangar, tömdes de på *lapilli* med hjälp av långskaftade specialverktyg, förstärktes sedan med stålvajer och slutligen, fylldes med cement. När cementen stelnat efter ett par dagar, avlägsnades jorden runtomkring, och kvar blev då avgjutningar efter trädrötterna. Dessa kunde därefter identifieras med hjälp av botaniker. Enligt Carroll (2003, s. 15) är metoden snarlik den som användes för att göra avgjutningar av kropparna efter de Pompeii-bor som begravdes under all pimpsten och aska från vulkanutbrottet.

Förutom cementavgjutningar benyttjade sig Jashemski även av mera utpräglat naturvetenskapliga arbetsmetoder, som analys av ibland förekommande förkolnat växtmaterial och pollenrester (Jashemski 1981, s.32). Särskilt stor betydelse fick dessa under utgrävningarna av lantvillorna i Boscoreale och Oplontis, där mängder med förkolnat växtmaterial i form av oliver, vinrankor, granatäpplen och hö insamlades, jämte jordprover med pollenrester för laboratorieanalys (Jashemski 1987, s. 31-77).

Återvänder vi till Pompeii rönte Jashemskis undersökningar en rad intressanta upptäckter. Exempelvis återfanns en peristylträdgård i Polybius hus, där det odlats fikon, körsbär, päron och äpplen, vilket vittnar om att villaträdgårdarna inte nödvändigtvis var enbart dekorativa (Carroll 2003, s. 32; Jashemski 1981, s.32). Sådana träd är ju inte bara en fröjd för ögat, frukterna de frambringar är också synnerligen angenäma att äta. Ett annat anmärkningsvärt fynd från samma trädgård var avtrycken i marken efter en

väldig lång stege av den typ som idag används för att plocka körsbär och päron, utformad så att den ska passa dessa trädets täta grenverk (Carroll 2003, s. 14; Jashemski 1981, s.32-33).

Än mer förbluffande var kanske spåren efter vinodlingar, fruktträdgårdar och en kommersiell blomsterträdgård innanför stadens murar. Sådan verksamhet antar man ju i förstone bara förlades till den omkringliggande, kampanska landsbygden. Dessa trädgårdar återfanns i stadens sydöstra del, dit vattnet från stadens akvedukt inte nådde. Bevattningsproblemet löstes då med hjälp av cisterner i vilka man samlade upp regnvattnet (Carroll 2003, s. 14-15).

Jashemski (1981, s. 46-47) drar slutsatsen att växterna i Pompeiis trädgårdar mestadels var av *semper virens*-sort, d. v. s. växter som bibehöll sin grönska året om. Hit hör bl. a. murgröna, buxbom, myrten, akantus och rosmarin – växter som ofta omnämns i jordbrukshandböckerna, *Naturalis Historia* och Plinius den yngres brev, och därmed kan antas ha varit stående inslag i de flesta romerska *horti*. Bland de mera säsongsbetonade växterna hörde rosor, liljor och violer av olika slag.

Bortser vi från den antika litteraturen kan även konsten säga oss en hel del om växtligheten i villaträdgårdarna, då i form av de utsökta väggmålningar föreställande idylliska trädgårdslandskap som återfunnits i anslutning till peristylträdgårdar i ruinerna efter ett flertal romerska villor. Dessa målningar, som utfördes på beställning av kringresande konstnärer, var inte bara ren och skär ögonfägnad; de syftade också till att skapa illusionen av att trädgården sträckte sig bortom dess egentliga gränser. Sålunda är det oftast växterna i förgrunden som konstnären lagt mest möda på, medan de i bakgrunden är diffusare och svårare att urskilja. I vilket fall som helst håller växtmålningarna i förgrunden så pass hög konstnärlig kvalitet att man kunnat identifiera en rad växter utifrån dessa allena, t. ex. oleander och poppel, jämte varianter på tidigare nämnda växtsorter (Jashemski 1981, s. 41-42, 46-48). Att folk med begränsade ytor sökte förlänga sina trädgårdar med hjälp av väggmålningar, vittnar onekligen om hur uppskattade dessa platser var av sina ägare.

Två kuriositeter: aviarier och *piscinae*

Låt oss nu bekanta oss med två inslag i den romerska villaträdgården av det mer kuriösa slaget, och som dessutom är invävda i berättelserna kring Lucullus. Den första av dessa kuriositeter är aviariet, som namnet antyder en plats där man föder upp fåglar och håller dem i fångenskap. Varro (*Rust.* 3.2.15, i Littlewood 1987, s. 14) och Columella (*Rust.* 8.1-15, i Littlewood 1987, s. 14) berättar att aviarierna kunde vara mycket lönsamma projekt för ägarna, eftersom de försåg den kräsmagade romerska aristokratin med småfåglar, som var en mycket uppskattad delikatess. Likaså

biprodukten gödsel kunde säljas med god förtjänst.

I sinom tid kom aviarierna att bli dekorativa inslag i villaträdgårdarna, något som brukar tillskrivas en viss Marcus Laenius Strabo, samtida och god vän med den store skriftställaren, Marcus Terentius Varro (Varro *Rust.* 3.5.8 och Plin. *HN.* 10.72.141, i Littlewood 1987, s. 14). Eftersom Varro var verksam under det sista århundradet f. Kr., kan vi därmed sluta oss till att aviarier som i huvudsak tjänade dekorativa ändamål började bli på modet vid denna tid. Varro själv ska ha låtit uppföra ett eget aviarium på sitt gods i Casinum i södra Latium, baserat på en av vännen Strabos prototyper. Denna konstruktion var i princip en sinnrikt inhägnad peristylträdgård, där Varro i huvudsak höll näktergalar och koltrastar i fångenskap bakom nät tillverkade av hampa. Vidare var den försedd med två fiskdammar och en större bassäng placerad i dess mitt, i vilken ancor i bästa välmåga snattrande simmade omkring. I bassängen stod det i sin tur en kolonn försedd med ett roterande hjul, som tjänade som middagsbord åt Varro och hans inbjudna gäster. Finurligheterna slutade emellertid inte härvid: kolonnen kröntes av ett hemisfärformat tak, genom vilket man kunde följa morgonstjärnans och aftonstjärnans rörelser. Därutöver kunde man också få reda på åt vilket väderstreck vinden blåste med hjälp av en pekarförsedd anordning, kopplad till en flöjel på takets utsida. Den artificiella idyllen erbjöd således Varro med följe möjligheten att avnjuta sin mat när väderleksförhållandena var som mest gynnsamma, samtidigt som deras öron smektes av de behagfulla ljuden från ankornas kvackande, fiskarnas plaskande, och näktergalarnas och koltrastarnas skönsång (Littlewood 1987, s. 14-15).

Självfallet ville vår Lucullus inte vara sämre än sina ståndsbröder, och lät även han bygga ett aviarium, inrymt i sin lantvilla i Tusculum. Till skillnad från Varros konstruktion, var Lucullus' dito inte utformad som en peristylträdgård med bespisningsmöjligheter; i hans fall var det snarare fråga om en renodlad matsal, som samtidigt tjänade som aviarium (Keaveney 1992, s. 145). Mitt material förtäljer inte mycket mer om aviariets utformning annat än att fåglarna kunde beskådas bakom inhägnader av något slag, troligtvis finmaskiga nät av hampa liknande de som var i bruk hos Varro. Givet Lucullus' böjelse för det extravaganta, skulle man lätt kunna tro att fåglarna tilläts flyga omkring fritt i matsalen, men vid närmare eftertanke hade detta näppeligen kunnat låta sig göras. Det måste ju rimligtvis vara ganska ohygieniskt att ha en massa fåglar flaxande omkring sig medan man äter, då dessa som bekant är bärare av både sjukdomar och parasiter. Ej heller kan det vara särskilt förnöjsamt att få sin måltid toppad med fjädrar och guano. Helt angenämt lär det emellertid inte ha varit att sitta och äta i Lucullus' matsal/aviarium; stanken från all fågelspillning lär nämligen enligt uppgift från Varro (*Rust.* 3.4.2-3, i Keaveney 1992, s. 145) ha förtagit den behagfulla atmosfären en hel del, något som Keaveney (1992, s. 145) finner en smula ironiskt – Lucullus' namn är ju

numera intimt förknippat med gourmetmat och storslagna gästabad.

Den romerska aristokratin fattade emellertid inte tycke för himlens fåglar allena, även havets fiskar blev föremål för en fascination och beundran som antog närmast bisarra proportioner. Denna under senrepublik tid eskalerande fiskyra manifesterades i de s. k. *piscinae*, sinnrikt konstruerade fiskdammar, som enligt Varros (*Rust.* 3.2.17, i Littlewood 1987, s. 14) och Columellas (*Rust.* 8.16.15, i Littlewood 1987, s. 14) utsago både kunde vara en inkomstkälla lika väl som ett mycket kostsamt nöje. Enligt Plinius d ä (*HN.* 9.79.168; 9.80.170, i Littlewood 1987, s. 14) inleddes fiskdammstrenden med pionjärarbetena av entreprenören och ostronodlaren, Caius Sergius, och muränauppfödaren, Lucius Licinius – båda sedermera förärade med cognomina som anspelade på deras framstående insatser: *Orata* ("Guldfisk") och *Murena* ("Muräna") (Littlewood 1987, s. 14). I begynnelsen tjänade fiskdammarna i huvudsak kommersiella syften, men liksom i fallet med aviarierna kom de att inkorporeras som dekorativa inslag i de romerska trädgårdarna. Ej heller slutade fiskarna i dessa dammar alltid på middagsborden; ofta hölls de som husdjur och behandlades furstligt av sina förmögna, inte sällan excentriska ägare. Givetvis måste vi räkna Lucullus till denna skara, och Plutarchos' skriver följande apropå hans spektakulära villa och fiskdammsbyggen i Baiae vid Neapelbukten:

"As for his works on the seashore and in the vicinity of Neapolis, where he suspended hills over vast tunnels, girdled his residences with zones of sea and with streams for the breeding of fish, and built dwellings in the sea, – when Tubero the Stoic saw them, he called him Xerxes in a toga".

(Plut. *Luc.* XXXIX. 3-4, övers. Bernadotte Perrin 1914)

Marcus Tuberos liknelse vid Lucullus som en "Xerxes i toga" anspelade på en händelse under krigen mellan greker och perser på 400-talet f. Kr.. Vid ett tillfälle lär den persiske storkonungens väldiga här ha hejdats av Athos-berget, men han lät då helt sonika gräva en tunnel genom berget, så att framryckningen mot Athen kunde fortsätta (Keaveney 1992, s. 150). Lucullus gjorde alltså samma sak, fast då i syfte att leda färskt saltvatten till sina fiskdammar.

Apropå dessa dammars konstruktion, så var de alltså saltvattendammar, men sötvatten användes till att kontrollera salthalten och temperaturen i dem, och kanske än viktigare – till att skapa de bräckta vattenförhållanden som så många fiskarter trivs i. Större kanaler ledde in saltvattnet direkt från havet, medan mindre diton ombesörjde fördelningen av det inom dammarna, där amforor instuckna i väggarna och skuggiga

områden syftade till att skapa en trygg, hemtrevlig miljö åt Lucullus' marina kelgrisar. Bronsgaller nedstuckna i kanalerna förhindrade i sin tur fiskarna från att fly tillbaka ut i havet. Den speciella vattentäta cement innehållande *pozzolana*, vulkaniskt grus, som var en av romarnas stora byggnadstekniska bragder, utgjorde det huvudsakliga konstruktionsmaterialet, men *piscinae* belägna vid havet kunde även huggas ut direkt ur berggrunden (http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopaedia_romana/wine/piscinae.html).

Till Lucullus' försvar bör dock påpekas att han inte tillhörde dem som tog fiskdammsmanin till dess absoluta ytterlighet. Exempelvis ska Ciceros ärkerival, den skicklige oratorn Quintus Hortensius, ha låtit köpa och forsla fisk till villan i Bauli ända från Puteoli för att slippa äta sin egen, anställt fiskare med enda uppgift att fånga ansjovis till utfodringen av sina fjälliga kelgrisar, samt högljutt begråtit en av sina älskade muränors bortgång som vore den en nära anhörig. Ännu en orator, Lucius Licinius Crassus, tog galenskaperna till nya höjder genom att låta smycka sin älsklingsmuräna med halssmycken och örhängen. När denna sedan gick ur tiden – till Crassus' stora sorg och veklagan – åthutades han av sin med-censor, Cnaeus Domitius Ahenobarbus, som uppenbarligen tyckte att det hela gått överstyr en smula. Den djupt förnärmade Crassus förklarade sig då Ahenobarbus moraliskt överlägsen, eftersom denne minsann inte begråtit någon av sina tre bortgångna fruar (Littlewood 1987, s. 14).

En som i likhet med Ahenobarbus ogillade fiskdammsmanin var Cicero, vilket framgår tydligt i flera av hans brev. Det smärtade honom nämligen djupt att se dugliga män som Lucullus och Hortensius förslösa sina ansenliga begåvningar på sådant meningslöst nonsens, istället för att låta dem komma den hårt prövade romerska republiken till gagn. Han benämner således dessa båda herrar och deras likasinnade en smula föraktfullt för *piscinarii* eller *"fiskdammspossessorer"* (cit. Cic. *Ad Att.* I. 20, övers. Gabriel Sjögren 1963), alternativt *"tritonerna med deras fiskdammar"* (cit. Cic. *Ad Att.* II. 9, övers. Gabriel Sjögren 1963). I följande utdrag ur ett brev till vännen Atticus, röjer Cicero sin uppgivenhet:

"Men sedan riddarståndet, som jag ställde upp i backen till Capitolium med dig som standardbärare och ledare, övergivit senaten, och våra optimaters ledare menar sig vara i sjunde himmelen, om de bara har sina fiskdammar fulla med läckra fiskar, som äter ur deras hand, men inte bryr sig om något annat, månne jag syns dig göra en gagnelig gärning, om jag kan genomdriva att de personer som kan hindra oss mister lusten att försöka?"

Hur ska man då förklara denna fiskdammsbesatthet bland romerska aristokrater?

Delvis måste den berott på att fiskdammarna tillhandahöll dem med marina delikatesser som muränor och mullar – av mitt material att döma de två förhärskande fisksorterna som hystes i fiskdammarna. Vad muränen beträffar, var det egentligen inte dess kött som tilltalade romarna mest; det var snarare det sensationella i dess glupande aptit och aggressiva beteende som gjorde den så omtyckt (Faas 2003, s. 325). Mullen å andra sidan, i synnerhet den av släktet *mullus barbatus*, i dagligtal kallad rödmulle, uppskattades storligen för sitt goda kött, som enligt uppgift påminner om ostron i smaken. Rödmullen serverades understundom rå, i glasskålar, medan den ännu levde; purfärskhet tilltalade de förmögna romarnas gommar, liksom faktum att fisken – till deras stora fascination – skiftade färg innan den uppgav andan (http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopaedia_romana/wine/mullus.html). Måhända såg de en slags poetisk skönhet i rödmullens hädanfärd – en matbordens motsvarighet till ryssen Fokines balett, *Den döende svanen*?

Ytterligare anledning till fiskdammarnas oerhörda popularitet var att de markerade social status och klasstillhörighet. *Piscinae* kostade ju som bekant en hel del att bygga, varför de enbart var förunnade det välbemedlade skiktet av den romerska befolkningen. En annan, mera psykologiskt grundad förklaring, är kontrollbehovet: romerska aristokrater fann det uppenbarligen lustfyllt att se havets fiskar äta ur deras händer, m. a. o. att se Moder Natur böja sig för deras vilja (http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopaedia_romana/wine/piscinae.html). Extra trösterikt måste det varit för herrar Lucullus och Hortensius, vars öden synes mig ha en hel del gemensamt: båda befann sig på toppen av sin respektive karriärer när de detroniserades – den ene av Pompeius, den andre av Cicero i Verres-målet. Var fiskarna ett sätt för dem att hantera sina stora misslyckanden, tro?

Gourmeten Lucullus

Om anekdoterna kring Lucullus' matvanor

Låt oss nu närmare granska Lucullus' passionerade förhållande till mat, som i stor utsträckning bidragit till att hans namn odödliggjorts åt eftervärlden. Begreppet "lukulliska gästabad" torde vara bekant för de flesta, liksom det faktum att restauranger med höga kulinariska ambitioner gärna stämplar sina maträtter som "lukulliska". Alla som någon gång bekantat sig med den bukbetungande maten på det svenska julbordet vet att Abbas lukullussill – ännu en diskret hyllning till den berömde romerske

finsmakaren – är ett vanligt förekommande inslag där.

Lucullus' namn är idag alltså synonymt med storslagna gästabud och gourmetmat. Lustigt nog ger de antika källorna ingen överdrivet detaljerad information om hur dessa omhuldade gästabud tedde sig och vilka maträtter som serverades där. Bara antydningar ges, som i detta citat hämtat ur Plutarchos' Lucullus-biografi:

"The daily repasts of Lucullus were such as the newly rich affect. Not only with his dyed coverlets, and beakers set with precious stones, and choruses and dramatic recitations, but also with his array of all sorts of meats and daintily prepared dishes, did he make himself the envy of the vulgar."

(Plut. *Luc.* XL. 1, övers. Bernadotte Perrin 1914)

Att Lucullus inte skydde några ekonomiska medel när det gällde maten, och att han ogillade att äta torftigt, framgår tydligt av följande berömda anekdot:

"And once, when he was dining alone, and a modest repast of one course had been prepared for him, he was angry, and summoned the servant who had the matter in charge. The servant said he did not suppose, since there were no guests, that he wanted anything very costly. "What sayest thou?" said the master, "dost thou not know that to-day Lucullus dines with Lucullus?"

(Plut. *Luc.* XLI. 2, övers. Bernadotte Perrin 1914)

Ännu en välkänd historia, som inbegriper den gode vännen Cicero och rivalen Pompeius (märkligt nog verkar Lucullus upprätthållit ett vänskapligt band med honom), vittnar om samma sak, samt en rejäl dos med excentricitet från Lucullus' sida. Ryktet om hans allt annat än anspråkslösa matvanor hade spridit sig i Rom, och Cicero och Pompeius ville med egna ögon se om det låg någon sanning i skvallret. När de så en dag träffar Lucullus på Forum, framför de ett utstuderat förslag till honom, ämnat att ställa honom mot väggen – tror de i alla fall. Det visar sig nämligen att den store Lucullus inte är den som låter sig försigkommas:

"Accordingly, Cicero saluted him, and asked how he was disposed towards receiving a petition. "Most excellently well," said Lucullus, and invited them to make their petition. "We desire," said Cicero, "to dine with you to-day just as you would have dined by yourself." Lucullus demurred to this, and begged the privilege of selecting a later day,

but they refused to allow it, nor would they suffer him to confer with his servants, that he might not order any thing more provided than what was provided for himself. Thus much, however, and no more, they did allow him at his request, namely, to tell one of his servants in their presence that he would dine that day in the Apollo. Now this was the name of one of his costly apartments and he thus outwitted the men without their knowing it. For each of his dining-rooms, as it seems, had a fixed allowance for the dinner served there, as well as its own special apparatus and equipment, so that his slaves, on hearing where he wished to dine, knew how much the dinner was to cost, and what was to be its decorations and arrangements. Now the usual cost of a dinner in the Apollo was fifty thousand drachmas, and that was the sum laid out on the present occasion. Pompey was amazed at the speed with which the banquet was prepared, notwithstanding it had cost so much.”

(Plut. *Luc.* XLI. 3-5, övers. Bernadotte Perrin 1914)

Anekdoterna ovan är bara ett urval av de som berättas av Plutarchos, men jag tror att de räcker för att vi ska kunna sluta oss till att vi här har att göra med en excentriker, slösare och frossare av stora mått, som, vilket också antyds av Plutarchos (*Luc.* XLI. 1), inte verkar ha gjort någon hemlighet av sitt sybaritleverne. Därmed finner jag det föga förvånande att Lucullus' historiska eftermäle i så hög grad färgats av denna fas i hans liv, eftersom han genom sådant, måhända lite obetänksamt handlande, gjorde sig till en tacksam måltavla för romerska moralister och annat fördömande folk. Man bör nämligen ha i åtanke att mat och moral var intimt förbundna med varandra i antikens Rom, och om detta ska uppsatsens sista kapitel handla.

Mat och moral i antikens Rom – en översikt

Att romarnas matvanor och syn på mat hela tiden förändrades under de ca tusen år det romerska riket bestod som en samlad enhet, framgår tydligt av mathistorikern Faas' (2003, s. 13-37) redogörelse i sin bok *Around the Roman table: Food and feasting in ancient Rome* (2003). Den vandring han där företar sig genom det antika Roms kulinariska historia kommer jag inte att gå närmare in på, men vissa huvuddrag tål ändå att beaktas, eftersom de gagnar den fortsatta redogörelsen.

Först och främst kan vi börja med att understryka romarnas starka agrara förankring; de var ett utpräglat jordbruksfolk, vilket också avspeglas i deras kök. Till skillnad från folkslag som hade sina rötter i en nomadiserande tillvaro, som t. ex. judar och araber, åt romarna relativt lite mjölkprodukter och kött från får och getter. Likaså var intaget av fisk blygsamt, jämfört med exempelvis grekerna, som var en utpräglat maritim

kultur. Stommen i det romerska köket kom därför att utgöras av spannmål, baljväxter och grönsaker, samt en mindre mängd fläskkött (Faas 2003, s. 15) – typisk allmogekost med andra ord, som även framledes kom att utgöra en stor del av de lägre samhällsskiktens födointag. Antalet ingredienser utökades emellertid successivt vartefter romarna utökade sitt territorium, och därmed kom i kontakt med folkslag vars matkulturer nått en högre nivå av raffinemang än deras egen. Ett sådant exempel var den italiska halvöns stora kulturbärare, etruskerna, som av väggmålningar och arkeologiskt fyndmaterial att döma hade en välutvecklad kulinarisk tradition. Det var med största sannolikhet etruskerna som lärde romarna att odla vin – en teknik som de själva i sin tur anammat genom sina extensiva kontakter med grekerna (Faas 2003, s. 15-17).

Som förut påtalats ett par gånger i uppsatsen, utsattes Rom för kraftig kulturell påverkan från Grekland och de hellenistiska områdena i öst under de två århundraden som närmast föregick Kristi födelse. Givetvis fick denna påverkan stort genomslag på det romerska köket: den fina, rustika allmogekosten fick nu konkurrens av allehanda exotiskheter österifrån, som de bondska romarnas smaklökar ännu inte, eller endast i mycket liten utsträckning, stiftat bekantskap med. Exempelvis började det gamla romerska sättet att smaksätta maten med hjälp av örter alltmer att fasas ut till förmån för kryddor, som fraktades från så långväga områden som Indien och Kina till Rom. Med den nya maten följde även förändrade matvanor, i synnerhet hos de övre, bättre bemedlade samhällsskikten. Hellenismen är som vi alla vet en blandkultur som uppstod i kölvattnet efter Alexander den Stores erövringar under 300-talet f. Kr. – den är således inte bara grekisk till sin natur, utan innehåller även starka kulturella inslag från t. ex. Persien och Egypten. I dessa riken var furstarnas och faraonernas matvanor allt annat än anspråkslösa; gästabuden dignade av mat och dryck, och inramades av en lyx och ett prål som dittills varit romarna främmande. Under fälttågen i den hellenistiska världen kom romarna i kontakt med denna slösande rika gästabudskultur, varefter den hemfördes till Rom och där anammades av den romerska eliten (Faas 2003, s. 19-20).

Detta möte mellan romersk och hellenistisk kultur avlöpte inte utan komplikationer: i Rom fanns nämligen starka konservativa krafter, som ogillade och motsatte sig de nya kulturyttringarnas intåg i staden. Vad maten beträffar, märks detta motstånd i det flertal s. k. sumptuarielagar, som stiftades i syfte att stävja denna kostsamma lyxkonsumtion. Den första av dessa lagar, Lex Fannia från 161 f. Kr., uppkallad efter Caius Fannius, den träge konsul som var dess upphovsman, begränsade bl. a. antalet gäster man fick hysa vid ett gästabud. Vidare förbjöd den även förtäring av vissa maträtter, som t. ex. gödkyckling och hasselmöss (Faas 2003, s. 21). Att lagstifta om folks matvanor måste vara tämligen hopplöst, för hur ser man till att lagarna efterlevs? Till detta skulle krävas

ett orwellskt kontrollorgan bortom allt vad ens de administrativt begåvade romarna var kapabla till. Fannius och hans åsiktsfränder måste således förlitat sig på det romerska folkets rena samvete, men detta visade sig vara dömt att misslyckas. På Lex Fannia följde under åren fram till Kristi födelse en rad sumptuarielagar, vilket vittnar om att man tog "problemet" på stort allvar från högsta ort. Föga förvånande var det emellertid bara en liten, styvnackad skara människor som följde lagarna. Merparten struntade helt sonika i dem, och tillät sig t. o. m. att skämta om dem, såsom i fallet med Lex Licinia, den lite mindre restriktiva sumptuarielag som följde på Lex Fannia (Faas 2003, s. 22). Dessutom kan lagarna haft en motsatt effekt till den som avsågs, skriver Gowers (1993, s. 21), genom att räkna upp och detaljerat beskriva alla de delikatesser som förbjudits. Jag citerar henne: "... *the laws [...] conspicuously displayed the potential for consumption in the very act of renouncing it.*" (cit. Gowers 1993, s. 21). Klart är att sumptuarielagarna för det mesta klingade ohörda – de nya matvanorna hade kommit till Rom för att stanna.

Jämte sumptuarielagarna är avogheten mot det främmande inflytandet som mest påtaglig i den romerska litteraturen. Exempelvis ansåg Titus Livius, den store historieskrivaren, att det eskalerande moraliska förfallet i Rom härrörde från de hellenistiska områdena i öst, och framhöll kokkonsten som ett av de mest markanta bevisen för detta; fordom hade nämligen denna lågstatussyssla ägnats ringa uppmärksamhet, nu hyllades den istället överallt i riket (Ingemark *et al* 2000, s. 103).

Maten blev alltså ett retoriskt vapen i kampen mot det utländska inflytandet, och fick en moralisk innebörd. Den hårdföre romerske konservatisten, Cato den äldre, tydliggjorde detta genom att förespråka måttfullhet och bevarandet av *romanitas*, romersk sed och moral. Att bli ett romerskt dygdemönster likt honom själv, krävde en strikt kosthållning, varför han ger klara direktiv om vad man bör äta och dricka, och kanske än viktigare – vad man inte bör äta och dricka (Ingemark *et al* 2000, s. 103). Exakt vad som ingick i denna diet förtäljer icke min litteratur, men att komma med en kvalificerad gissning är nog inte så svårt. Gowers (1993, s. 63) talar om en "*military-style diet*" (cit. Gowers 1993, 63), vilket antyder en spartansk kost bestående av linser, saltat griskött, vinäger och vatten – mat typisk för den romerske soldaten i fält, alltså. Över huvud taget måste mat som låg den torftiga, romerska allmogekosten nära, ha fallit i god jord hos Cato. Sådan ursprunglig, genuint romersk kost var förenad med *romanitas*, och befrämjade fostrandet av stora krigare och visa statsmän. Motpolen var i sin tur den korrupperande, moraliskt fördärvliga maten österifrån.

Även om det alltid finns människor som tilltalas av kärva livsideal liknande dem som förmedlades av Cato, fick hans predikan om moralisk uppräckning ingen större genomslagskraft. Dessutom var inte ens han – romardygderens store ivrare – helt opåverkad av det utsocknes inflytandet. I hans skrift om jordbruket ges bl. a. recept på

kakor avsedda för användning i en gammal romersk offerritual – kakor som bär typiskt grekiska namn, *placenta* och *spaerita* – samt receptet på punisk, d. v. s. karthagisk, gröt. Detta är en smula ironiskt med tanke på att Cato öppet deklarerade sitt förakt för allt grekiskt, och avslutade sina tal i senaten med de berömda orden: ”För övrigt anser jag att Karthago bör förstöras.” (Gowers 1993, s. 68; Ingemark et al 2000, s. 103-104).

Även efter Cato fortsätter sambandet mat och moral att vara ett flitigt återkommande tema i den romerska litteraturen. Faktum är att den får en alltmer framskjutet roll ju längre in i kejsartiden vi kommer, vilket beror på att Rom nu blivit en verkligt kosmopolitisk stad – navet i ett världsrike som omfattade stora delar av Europa, Nordafrika och Främre Orienten. Mat från i stort sett alla världens hörn sökte sig till Rom, och denna kulinariska mångfald lyser igenom i verken av exempelvis komediförfattaren Plautus och poeterna Horatius, Juvenalis och Martialis – bara för att nämna några namn i mängden. Det är inte alltför långsökt att påstå att det romerska samhället – sociala strukturer, mentala föreställningar, sedvänjor, osv – kan definieras utifrån beskrivningarna av mat i dessa verks texter. Emily Gowers gör ett storstilat försök till detta i sin bok *The loaded table: Representations of food in Roman literature* (1993), som tyvärr är alltför omfattande – och inte minst avancerad (goda förkunskaper i latin är att rekommendera om man ska få ut det mesta av innehållet i boken) – för att mera ingående kunna behandlas i en uppsats av detta blygsamma omfång. Man kan dock konstatera att verkens texter innehåller mängder med underliggande betydelser och dold symbolik, som säger en hel del om det samtida romerska samhället. Ett enkelt, målade exempel på ett sådant ”kodat” budskap ges i boken *Liv och död i antikens Rom* (2000) av Ingemark et al: i sin biografi över kejsar Vitellius beskriver den sensationsälskande Suetonius kejsarens stora förkärlek till en rätt som kallades för *Minerva Stadsbeskyddarens sköld*, vari det ingick exotiska ingredienser hämtade från rikets alla hörn, något som symboliserade hans vidsträckta makt och hans makthunger. Vitellius’ omåttlighet understryks av att han stal offerkakor från altarna, och intog kräkmedel för att kunna få i sig mera mat (Ingemark et al 2000, s. 106).

Vitellius står i sin tur i skarp kontrast till Suetonius’ beskrivningar av Augustus, Roms förste kejsare, som med sina enkla vanor – inte minst vad ätandet beträffar – framstår som moderationen förkroppsligad. I honom finner vi en god representant för *romanitas*, den romerska seden och moralen. Vitellius, däremot, är en frossare och en odugling, korrumpad av de romerska kardinalsynderna framför andra, njutningslystnaden och slösaktigheten. Detta faktum understryks ytterligare av att Vitellius bara satt ett ynka år på kejsartronen, jämfört med Augustus’ mera respektingivande fyrtio år (Ingemark et al 2000, s. 106).

Uppfattningen om att enkel, anspråkslös kost och ett måttfullt leverne var

avgörande för människans moraliska kvaliteter vilade dessutom på en gammal filosofisk tradition (Ingemark *et al* 2000, s. 106). Många antika filosofer var av denna åsikt, liksom att tankar och samtal om höga ting skulle prioriteras framför ätande – en livsnödvändig, men i filosofiska sammanhang ytterst trivial syssla (Ingemark *et al* 2000, s. 106). Denna uppsats stora hörnsten, den lärde Plutarchos, ger prov på sådana åsikter i sitt verk *Moralia*, vari han bl. a. vädrar sitt förakt för människor som minns svunna måltider alltför väl, och anser det opassande för en friborna män att ägna flyktiga ting som mat och dryck större uppmärksamhet – det är ju i slutändan bara det filosofiska samtalet som håller sig färskt i all evighet och kan avnjutas om och om igen (Gowers 1993, s. 3). Intressant att nämna i sammanhanget är att få antika verk i ämnet matlagning bevarats åt eftervärlden. Detta är ingen slump, menar Gowers (1993, s. 3), och förklaringen ligger i ovan redovisade fördomar – verken har helt enkelt kasserats på grund av att matlagningens ädla konst ansågs vara en alltför banal och ofin syssla.

Ingemark *et al* (2000, s. 107) berättar att även i romarnas skildringar av andra folks matvanor, lyser de moraliska värderingarna igenom. Så sker exempelvis i *Germania*, historieskrivaren Tacitus' berömda demografiska redogörelse om folken som bebodde det otämjda Germanien. Däri berättas att germanerna åt vilt, ost, vilda bär och tillfredsställde sin hunger utan att behöva använda kryddor. Arkeologin har emellertid påvisat att verkligheten var en annan, och därför bör Tacitus' verk ses som förtäckt kritik av dekadensen och det moraliska förfallet i samtidens Rom. Genom sina enkla levnadsvanor framställs germanerna som rena och ofördärvade – "ädla vildar" inte helt olika romarnas egna förfäder. Detta tema går även igen i Tacitus' andra verk, *Agricola*, där istället stammarna på de brittiska öarna blir indirekta språkrör för den rådande situationen i Rom.

Avslutningsvis kan man konstatera att de litterära beskrivningarna av mat i mycket var uttryck för romarnas möten med nya kulturer. Det romerska samhället var, som vi alla vet, eklektiskt till sin natur, och absorberade under sin långa historia hela tiden främmande idéer och kulturyttringar. Integrationen av dessa skedde förhållandevis friktionsfritt, men det är ändå tydligt att "spänningar" uppstod i mötet mellan romersk och utländsk kultur – de återkommande och symbolladdade beskrivningarna av mat och ätande i den romerska litteraturen är bevis för detta. Särskilt påtagligt blir detta efter mötet med Grekland och den hellenistiska världen, vilket troligtvis har sin förklaring i ett slags kulturellt mindervärdeskomplex från romarnas sida. Maten blev helt enkelt ett medel med vilket de kunde hävda sin egen, lite primitivare kultur gentemot denna världs mera utvecklade dito.

3. Avslutande diskussion

Sammanfattning och slutsats

Låt oss nu vid vägs ände sammanfatta våra observationer, och försöka utröna om Lucullus förtjänar sitt historiska eftermäle som frossare och degenerat. Vi kan i alla fall börja med att konstatera att Lucullus var en man med avsevärd intellektuell kapacitet, något som understryks ytterligare av hans stora kärlek till böcker, och att han behärskade grekiska språket i tal och skrift lika väl som sitt latinska modersmål. Detta faktum avspeglar sig också i hans bekantskapskrets, där vi återfinner en rad lärda personer, kapabla att göda hans krävande intellekt: poeten Archias tillhörde denna skara, liksom filosofen Antiochos och latinets store portalfigur, oratorn Cicero. Det är således ingen vettvilling vi har att göra med, utan en man som med lätthet kunde räkna sig till samtidens intellektuella elit.

Vidare verkar Lucullus haft ett utpräglat estetiskt sinnelag, vilket framgår av hans stora konstantresse. Han attraherades av ting som behagade sinnena, och detta antagande rimmar i så fall väl med hans passionerade förhållande till mat och trädgårdar. Om detta sedan bottnade i en möjlig epikuréisk livsåskådning, vågar jag inte svara på. Möjligtvis förhöll det sig så, eller också var han bara en njutningsmänniska av naturen.

Liksom sina ståndsbröder inom den romerska aristokratin, verkar Lucullus drivits av en enorm ärelystnad under större delen av sitt liv. En viktig egenskap skiljer honom dock från mängden, vilket också påpekas av Keaveney (1992, s. 181): hans oförmåga att kombinera ärelystnaden med den totala hänsynslöshet som var den romerske aristokratens signum under senrepublikansk tid. Den välvilja och milda behandling han visade befolkningarna under sina fälttåg i den hellenistiska östern gör honom tämligen unik i mina ögon, för inte hade väl en Sulla eller en Caesar varit lika skonsamma om de varit i hans kläder? "Snällheten" verkar varit Lucullus både en fördel och en nackdel – mest det senare, eftersom det emellanåt ganska socialdarwinistiska romerska samhället sällan lönade alltför godhjärtade individer. Lucullus' "mjuka" sida, parad med en alltför aristokratisk framtoning, tror jag till viss del bidragit till att han lite grann hamnat i skymundan av den sena republikens andra stora ledargestalter.

Bortsett från två olyckliga äktenskap med gorgoner till fruar, och diverse politiska intermezzon som hörde till den romerske aristokratens vardag, verkar Lucullus' liv varit en enda stor framgångssaga fram till det tredje kriget mot Mithridates, där han frantogs sitt militära överbefäl och ersattes med ärkerivalen, Pompeius. Man kan spekulera i all oändlighet om vad som var den bidragande faktorn till att han gradvis vände offentligheten ryggen, men personligen är jag övertygad om att det är i denna händelse

svaret ska sökas. Det slutgiltiga sortin kan i sin tur förklaras med att Lucullus insåg vartåt den politiska utvecklingen i den romerska republiken barkade, och därmed fann det för gott att dra sig tillbaka helt.

Att Lucullus lade ner stora summor på sina villaträdgårdar förefaller mig inte heller det speciellt märkligt. De var ju ett sätt att markera rikedom och status, och att hans trädgårdar blev någonting utöver det vanliga, berodde på att han var en av Roms absolut förmögna män. Således förfogade han över de ekonomiska medel som krävdes för att förverkliga sina grandiosa, klorofyllgröna visioner. Dessutom kunde han ägna sig åt sina intellektuella intressen i den rofyllda tillvaro som trädgårdarna erbjöd.

Villaträdgårdarna var i mycket en hellenistisk import, och troligtvis stack det i en del konservativa romares ögon att se en av sina landsmän leva som en dekadent, hellenistisk/orientalisk furste. Låt oss icke förglömma anekdoten där stoikern Tubero liknar Lucullus vid en "Xerxes i toga", vid åsynen av hans ambitiösa fiskdammsbyggen i Baiae. I så mån tror jag att trädgårdarna bidragit till synen på Lucullus som en sybarit.

I stort sett samma saker kan sägas om Lucullus' passionerade förhållande till mat. Här måste vi emellertid ta hänsyn till det faktum att mat och ätande i det antika Rom var intimt förbundna med moraliska värderingar. Aningen förenklat kan man säga som så här: anspråkslösa, måttfulla matvanor vittnade om hög moral, medan motsatsen, frosseriet, förpassade personen i fråga till den andra ändan av det moraliska spektrum. Ska vi tro Plutarchos' berättelser, var Lucullus' matvanor allt annat än anspråkslösa – han åt dyrt och i riklig mängd. Därmed sorterades han också in under kategorin frossare, och stämplades som en moraliskt lågstående individ. Nu förhöll sig ju verkligheten annorlunda, eftersom Lucullus i mycket framstår som en väldigt sympatisk figur. Ovan redovisade synsätt var emellertid så pass djupt rotat i det antika samhället att det överskuggade detta faktum.

Med sina starka böjelse för grekisk kultur och extravagant leverne måste Lucullus framstått som ganska apart för en del av sina romerska samtida. Han verkar emellertid inte ha fäst någon större uppmärksamhet vid deras åsikter, vilket i mina ögon är ett drag som kännetecknar en sann excentriker. Fast jämfört med många andra figurer ur den romerska aristokratin framstår han på intet sätt som ett unikum. Enligt mig ter sig Lucullus' frosserier inte särskilt märkliga bredvid exempelvis Hortensius' och Crassus' sjukliga, känslomässiga förhållanden till sina muränor. Han uppskattade helt enkelt livets goda – måhända lite väl mycket emellanåt – och detta råkade rimma lite illa med vissa värderingar i det romerska samhället.

Låt mig som avslutning också kommentera Plutarchos' roll i bildandet av den populära uppfattningen av Lucullus som ett matvrak och en dekadent. Jag tror att detta till viss del hänger ihop med utformningen av parallellbiografierna, som är uppbyggda

kring en rad mycket pregnanta anekdoter, avsedda att tydliggöra vissa karaktärsdrag hos personen i fråga. Det är således Lucullus' omåttlighet, frossande och egensinniga beteende som etsar sig fast i minnet på läsaren, inte hans övriga bedrifter. Att sedan denna bild av Lucullus levt kvar ända in i vår tid, beror givetvis på att Plutarchos länge var en upphöjd gestalt i västvärldens mentala och kulturella historia.

4. Litteratur- och källförteckning

Källor

- Cic. *Ad Att.* Cicero, *Samtliga brev. Band 1. Från år 68 till slutet av triumvirernas herravälde*, övers. Sjögren, G., Malmö 1963.
- Plin. *Ep.* *Plinius den yngres brev*, övers. Mattson, A., Stockholm 1983.
- Plut. *Cim.* Plutarchos, *Lives. Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus* (Loeb classical library), övers. Perrin, B., Cambridge, Mass 1914.
- Plut. *Luc.* Plutarchos, *Lives. Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus* (Loeb classical library), övers. Perrin, B., Cambridge, Mass 1914.

Litteratur

- Bowe 2004 Bowe, P., *Gardens of the Roman world*, London 2004.
- Carroll 2003 Carrol, M., *Earthly paradises. Ancient gardens in history and archaeology*, London 2003.
- Faas 2003 Faas, P., *Around the Roman table. Food and feasting in ancient Rome*, New York 2003.
- Gowers 1993 Gowers, E., *The loaded table. Representations of food in Roman literature*, Oxford 1993.
- Harrie, Theander och Bergstedt 1947 Inledningen till Plutarchos' *Levnadsteckningar över berömda greker och romare*, övers. Theander, C., Harrie, I., och Bergstedt, H., Stockholm 1947.
- Ingemark *et al* 2000 Ingemark, D., Gerding, H., Castoriano, M., *Liv och död i*

antikens Rom, Lund 2000.

- Jashemski 1981 W. F. Jashemski, *Introduction* och *The Campanian peristyle garden*, i MacDougall och Jashemski eds. 1981, s. 3-6 samt 31-48.
- Jashemski 1987 W. F. Jashemski, *Recently excavated gardens and cultivated land of the villas of Boscoreale and Oplontis*, i MacDougall ed. 1987, s. 31-77.
- Keaveney 1992 Keaveney, A., *Lucullus. A life*, London 1992.
- Littlewood 1987 A. R. Littlewood, *Ancient literary evidence for the pleasure gardens of Roman country villa*, i MacDougall ed. 1987, s. 7-31.
- McCracken 1942 McCracken, G., The villa and tomb of Lucullus at Tusculum, *AJA* 46, 1942, 325-340.
- Warry 1995 Warry, J., *Warfare in the classical world*, Oklahoma 1995.

Elektroniskt material

- Plin. *HN*. Plinius d ä, *The natural history*, övers. Bostock, J. och Riley, H. T., London 1855.
Onlineversion:<http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=Plin.+Nat.+toc> [2008-05-04, kl. 18.15]

Builders dig up pleasure gardens of the ancient Romans – Times Online
<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article1800843.ece> [2008-03-16, kl. 20.05]

The Red Mullet in Rome
http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopaedia_romana/wine/mullus.html
[2008-04-15, kl. 20.35]

Piscinae: Roman fishponds

http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopaedia_romana/wine/piscinae.html

[2008-04-16, kl. 21.20]